

Delhi yakınlarında XV. yüzyıla ait Barâ Cumbad Camii

Delhi Sultanlığı dönemi Hindistan'daki İslâm mimarisi açısından da önemlidir. Bu devrin en mühim eserleri Delhi'de bulunmaktadır. Delhi sultanlarının adıyla anılan Tuğlukâbâd, Firûzâbâd gibi Delhi şehirleri de bunu gösterir. Eski Delhi'de Hindistan'daki Türk İslâm hâkimiyetinin muhteşem anıtı, 1119'da Kutbüddin Aybeg tarafından inşası başlatılıp 1130'da İttutmuş zamanında tamamlanan Kutub Minâr'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah, *Târîh-i Dâvüdt* (nşr. Şeyh Abdürreşid), Aligarh 1969, s. 1-106; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî* (nşr. Mevlevî Hâdim Hüseyin — Mevlevî Abdülhay), Kalkûta 1864, s. 65-263; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalkûta 1862, s. 81-530; *Fetvâ-i Cihândârî* (trc. M. Habîb — Efşar Han), Allahâbâd 1960, s. 35-

Eski Delhi'deki Kutub Minâr - Hindistan

170; Şems-i Sirâc Afîf, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Mevlevî Vilâyet Hüseyin), Kalkûta 1890, s. 36-503; Yahyâ b. Ahmed b. Abdullah Serhendî, *Târîh-i Mübâreksâhî*, Kalkûta 1931, s. 131-242; E. Thomas, *Chronicles of the Pathan Kings of Delhi*, London 1871, s. 1-263; K. S. Aiyanger, *South India and Her Muhammadan Invaders*, London 1921; W. H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge 1929; Wahed Husain, *The Administration of Justice during the Muslim Rule in India*, Calcutta 1934; T. Chand, *Influence of Islam on Indian Culture*, Allahabad 1936; I. Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, Allahabad 1936, s. 1-305; Agha Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, London 1938, s. 1-191; S. M. Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Bombay 1939, I, 1-257; Ahmed-i Yâdgâr, *Târîh-i Selâtin-i Afğân*, Kalkûta 1939, s. 1-98; A. B. M. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, Lahore 1945; M. A. Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi: 1206-1290*, Lahore 1949; K. S. Lal, *History of the Khaljis: 1290-1320*, Allahabad 1950, s. 1-335; *Twilight of the Sultanate*, Allahabad 1958; I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958, s. 1-229; R. P. Tripathi, *Some Aspects of Muslim Administration*, Allahabad 1959, s. 1-348; P. Hardy, *Historians of Medieval India*, London 1960, s. 1-131; K. Ahmad Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India during the Thirteenth Century*, Aligarh 1961; J. M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Delhi 1967, s. 10-200; R. C. Jauhari, *Firoz Tughlag (1351-1388 A. D.)*, Agra 1968, s. 1-196; S. B. P. Nigam, *Nobility under the Sultans of Delhi (1206-1398 A. D.)*, Delhi 1968, s. 21-187; Mian Muhammad Saeed, *The Sharqi Sultans of Jaunpur: A Political and Cultural History*, Karachi 1972, s. 1-112; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 270-375; I. H. Siddiqi, *Some Aspects of Afghan Despotism*, Delhi 1972; U. N. Dey, *The Government of the Sultanate*, New Delhi 1972, s. 1-206; Abdul Halim, *History of the Lodi Sultans of Delhi and Agra*, Delhi 1974, s. 1-198; I. Topa, *Politics in Pre-Mughal Times*, Delhi 1976, s. 61-248; S. A. Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India*, Delhi 1978, I, 114-321; K. M. Ashraf, *Life and Conditions of the People of Hindustan*, Karachi 1978, s. 26-27; *CHIn.*, V, 191-707; J. Burton-Page, "Hind", *EI²* (İng.), III, 417-420.

N. R. FAROOQI

DELİ

(bk. CÜNÜN).

DELİ

Osmanlı Devleti'nde maiyet askerlerinden bir zümrenin adı.

Mecazen "korkusuz, gözüpek, atılgan" anlamında kullanılan deli kelimesi, tarih terimi olarak delice cesaret ve atılganlıklarından dolayı bir askerî zümreyi ifade eder. XVI. yüzyıl kaynaklarından *Tabakâtü'l-memâlik*'te deliler, divaneler (vr. 143^a), *Mohaçnâme*'de ise dilirler, dilâverler (s. 50, 54) şeklinde geçen delilere sonraları delil denmesinin (Cevdet, VI, 11; Lutfî, II, 191) makul bir izahı yoktur.

İlk ortaya çıkışları hakkında kesin bilgi mevcut değilse de XV. yüzyıl sonlarından itibaren ve esas olarak XVI. yüzyılda istihdam edildikleri bilinmektedir. Menşeleri hakkında da fazla bilgi bulunmayan deliler kendilerini ve ocaklarını Hz. Ömer'e nisbet ederler ve, "Kalpaklarımız Emirü'l-mü'minin Hz. Ömer'in çizmesinin koncuğudur, ocağımız müşârun-ileyh efendimize mensuptur" (Mustafa Nûri Paşa, III, 83) derlerdi. Mustafa Nûri Paşa bu mensubiyeti delilerin İranlılar'a şiddetli düşmanlıklarına bağlamaktadır. Kadere iman ve tevekkülün verdiği "yazılan başa gelir" düsturunu prensip edindiklerinden deli süvarileri tehlikelerden kaçınmazlar, cesaret ve kıyafetleriyle düşmanı şaşırtırlardı.

Tabakâtü'l-memâlik'te, Semendire sancak beyi Yahyâ Paşazâde Bâli Bey'in ve Bosna sancak beyi Gazi Husrev Bey'in delilerinden bahsedilmekte, Mohaç Savaşında Husrev Bey'in emrinde 10.000 kişilik deli kuvvetinin bulunduğu belirtilmektedir (vr. 143^a). XVII. yüzyıl Avusturya savaşlarında Tiryaki Hasan Paşa ve Lala Mehmed Paşa'nın delileri büyük kahramanlık göstermişlerdir. Marsigli bunları gönüllü ve beşlüler gibi serhad kulu* süvarileri arasında saymaktadır.

Akıncılar gibi eyalet askeri statüsünde olan ve başlangıçta sadece Rumeli'de ve sınır beyliklerinde kullanılan deliler Türk asıllı olabildikleri gibi Slav, Boşnak, Arnavut, Hırvat ve Sırp gibi yerli halkların özellikle iri yarı, cesur gençlerinden de seçilebilirlerdi. Bunlar sefere ordunun önünde giderler, savaş sırasında gözlerini budaktan sakınmayarak düşman saflarını yarar, taburlarını deler, canlı esirler olarak onlardan düşman

hakkında bilgi edinilmesini sağlarlardı (İbn Kemal, s. 69).

Deliler, her birine "bayrak" denilen eli altmış kişilik ocaklara ayrılırlardı. Birkaç bayrak birleştirilerek bir delibaşının emrine verilir. Delibaşların emrinde gönüllü ağası, bölük ağası unvanlarını taşıyan daha küçük rütbeli deli zâbitleri vardı. Deli askeri olmak isteyen bir genç önce "zobu" adıyla ocak ağalarından birinin yanına verilip yetiştirilir, burada ocağın usul ve kaidelerini öğrenirdi. Kendini ispatladıktan sonra din ve devlete hizmet edeceğine, hiçbir kavgadan geri dönmeyeceğine dair söz verirdi. Daha sonra törenle başına deli kalpağı giydirilir ve "ağa çırağı" olarak deftere kaydedilirdi. Sırası gelen genç ağalığa geçer, hatta delibaşlığa bile yükselebilirdi. Verdiği sözü tutmayan, ocak kurallarına uygun hareket etmeyen deli, başından kalpağı alınıp keçe külâh giydirilerek teşhir edildikten sonra ocaktan kovulurdu.

XVI. yüzyılda başlarına kurt, benekli sırtlan veya pars gibi vahşi hayvan derisinden yapılmış ve üzerine kartal tüyü takılmış kalpak giyen delilerin elbiseleri de arslan, kaplan veya tilki postundan, şalvarları ise kurt veya ayı derisindendi. Ayaklarına sivri burunlu, yüksek ökçeli, çıkırık mahmuzlu "serhadlik" denilen çizme giyerlerdi (Celâlîzâde, vr. 143^a). Solakzâde'nin *Târih*'inde de Nahçıvan Seferi'nde Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın, "kaplan postlu, kurt derisi taçlı, birer kârîş mahmuzlu, tekne kalkanlı, elleri kostaniçeli, gömögk demire müstağrak, ak kızıl bayraklı" alayından bahsedilmekte (s. 526), bunların da deli süvarileri olduğu anlaşılmaktadır. Delilerin bindikleri atlar akıncı atları gibi çevik, kuvvetli ve uzun koşulara dayanıklıydı. Atlarının örtüsü de arslan, kaplan, tilki gibi vahşi hayvan derisindendi. Deliler de akıncılar gibi silâh olarak eğri pala, tekne kalkan, kostaniçe denilen orta uzunlukta mızrak, kılıç, balta ve bozdoğan kullanırlar, kalkanlarını kuş tüyleriyle süslerlerdi. Daha sonraları omuzlarında fitilli tüfek, bellerinde tabanca taşımaya başlamışlardır. Merasimlerde ok ve yay, altın işlemeli kaburgalık taşıyan delilerden ikisinin sırtında iki büyük kanat bulunur ve bunların her ikisi de üzerine kartal bağlı büyük birer değnek taşırdı (Galland, I, 118). Kapı halkından olan delilerin askerî eğitim ve terbiyeleri hakkında ise bilgi yoktur.

Veziîâzâmın maiyet ve muhafız askerlerinden olan deliler, XVII. yüzyıl son-

larından itibaren Anadolu'daki vezir ve beylerbeyilerin maiyetlerinde de teşkil edilmiştir. IV. Mehmed zamanında İngiltere elçisinin maiyet kâtibi olarak İstanbul'da bulunan Paul Rycaut, veziîâzâmın özel muhafızları arasında sayıları 100-400 arasında değişen delilerin de bulunduğu bahsetmektedir. Veziîâzâmın sefere veya bir yere gidişinde diğer kapı halkı gibi deliler de yanında bulunur ve onu her türlü tehlikeden korurlardı. Sefere gidilirken mevcutları artırılır ve 300 kişilik bir piyade alayı meydana getirilirdi. Fransız elçisi M. de Nointel'in maiyetinde 1672'de İstanbul'a ve padişahın bulunduğu Edirne'ye gelen Antoine Galland, IV. Mehmed'in bu tarihte Lehistan seferine çıkışı münasebetiyle yapılan törenlerle ilgili gözlemlerini naklederken en çok delinin veziîâzâmın maiyetinde bulunduğunu ve bunların çoğunun Bosnalı olduğunu belirterek özellikle kıyafetleri hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kıyafetleri temiz fakat garipti. Hepsi boylu boslu, çevik ve hemen hemen aynı yaşta gençlerdi. Başlarında şayaktan külâhları vardı; bunların üzerinde de çeşitli renklerde ipek kumaşlar düğümlemişti. Bu kumaşlar başlarının arkasından enselerine iniyordu. Aynı şayaktan yarı kollu ve bunların üzerinde iç gömlekleri dirseklere kadar kıvrılmış ceketleriyle eş renkte bir potur ve memleket usulünde hafif kunduraları vardı. Öteki deliler ise yeşil ve sarı satenden ceketlerinin üstüne yine aynı renkte satenden bir başka ceket giymişlerdi. Bunların küçük birer yakalığı vardı. Bunun üstüne çoğu kaplan derisi örtmüştü. Bazısı bunu eşarş şeklinde, bazısı ise göğsünün üzerine bağlı bir kafftan şeklinde sarmıştı. Bazılarının başında önden ve arkadan yükseltilmiş, sağ ve solu sivrileşen kırmızı külâhları vardı. Bu külâhlar bir kısmında sade, diğerlerinde ise yeşil çuhadandı. Bu başlığın iki yanında iki büyük çuha parçası göğsün ve sırtın ortalarına kadar sarkıyordu. Bazı deliler külâhlarının üzerinde bu garip kıyafete ayrı bir cazibe veren birer sorguç taşıyordu. Bellerinde birer kılıç, ellerinde de birer kargı ile buna bağlanmış flama şeklinde sancak vardı. Bu sancakların uçları bindikleri atın kuyruğuna kadar uçuşuyordu. Atlarının üzerine serdikleri pars postu insana savaş havası teneffüs ettiriyordu. Âmirleri olan delibaşlar, başlarındaki kenarları samur ve yarım ayaktan (17 cm.) yüksek kalpaklarla farkediliyordu. Sadrazâmın özel

koruma hizmetinde bulunan delilerin bir kısmı sadrazâm sarayında, bir kısmı ise dairesinde hizmet ederdi" (I, 117-118). Galland hâtıralarında bir Türk'ten naklen padişah maiyetinde bunlardan 3000 kişinin bulunduğunu yazmaktaysa da Osmanlı padişahlarının özel muhafızları arasında delilerin de bulunduğu başka kaynaklarla doğrulanmamaktadır.

Delilerin, emri altında buldukları beylerbeyi veya sınır beylerinden aldıkları belirli ücretleri vardı. Bu ücret veziîâzâmın maiyetindeki deliler için XVII. yüzyıl ortalarında günde 12-15 akçe arasındaydı (Rycaut, s. 202). Aynı yüzyıl sonlarında ise sadece savaş zamanlarında ücret aldıkları, hatta bunun nakdi değil aynı olduğu anlaşılmaktadır (Marsigli, s. 109). Kale muhafazasında bulunan delilere ise 1768 yılında 40'ar kuruş bahşiş verildiği görülmektedir (TSMA, nr. D 6735). Galland, Veziîâzâm Fâzıl Ahmed Paşa maiyetinde özel koruma hizmetindeki delilerin ayda 3 kuruş aldıklarını, ayrıca kendilerine günde 100 dirhem et ve pirinç, 25 dirhem tereyağı ve dört ekme ile yılda bir defa üst elbisesi (ceket) verildiğini yazmaktadır (II, 138).

1689 yılında II. Süleyman'ın bir fermanıya beylerbeyi, sancak beyi, muhasıl ve mütesellim gibi taşra idarecilerinin maiyetindeki saruca ve sekbanların kaldırılmasından sonra onların yerini leventler ve deliler almıştı. 1775'te leventliğin de ismen kaldırılması üzerine taşradaki üst yöneticilerin emrinde sadece deli, gönüllü ve tüfekçi neferleri bırakılmışsa da leventler kıyafet değiştirerek bu birlikler arasına karışmıştı. Vezir, beylerbeyi vb. taşra idarecileri, maiyetlerindeki delibaşların kumandasında 100-150 kişilik atlı asker topluluğu bulundurmaya başlamışlardı. Erzurum, Diyarbakir, Musul, Bağdat, Şam ve Halep gibi eyalet valilerinin yanında üçer beşer delibaşı vardı. Delibaşlar yüzbaşı rütbesindeydi. Taşradaki vezirlerin maiyetinde bulunan delilerin barış zamanındaki başlıca görevi efendilerinin önünden yaya olarak gidip yolları açmak ve onları suikasttan korumaktı (Rycaut, s. 202).

XVI. yüzyılda önemli hizmetleri görülen deli teşkilâtı XVII. yüzyılda bozulmaya başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren kıyafetleri bile değişmiş, XVIII. yüzyılda başlarına, siyah kuzu derisinden bir endaze uzunluğunda (65 cm.) boru gibi, üzeri sarıklı Mevlevî sikkesi tarzında serpuş giymeye başlamışlardır. Maiyetinde

buldukları vezir, beylerbeyi veya beylerin sık sık görevden alınmaları veya delilerin onların yanından ayrılmaları, başsız ve işsiz güçsüz kalmalarına sebep olurdu. Dolayısıyla yeni bir kapı buluncaya kadar toplu halde çevreye zarar verirler, köylere saldırır, ırza tecavüz eder, katilde bulunurlardı. Halktan "gelgeç akçesi" toplarlar (BA, Cevdet-Askerî, nr. 14.003), bedavadan kendilerini ve atlarını besletirlerdi. Birçok Celâli eşkıyasının deli veya delibaşı sıfatıyla anılması bu sınıfla olan ilgilerinden dolayıdır. XVII. yüzyılda ünlü Celâlibaşları'ndan Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan, Dağlar Delisi ve bunun yeğeni Deli İlahî Batı ve Orta Anadolu'da, XVIII. yüzyılda ise Deli Oğlan İzmir civarında halkı canından bezdirmiş eşkıyalardandır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Delibaşı İnce Arap ve adamları Lüleburgaz (Burgos) taraflarında büyük zulümlerde bulunmuşlardır (Lutfî, I, 114).

Deli teşkilâtının ıslahı için ciddi bir tedbir alınmamış, hemen sadece taşradaki yüksek rütbeli idarecilere ikaz yollu fermanlar gönderilmekle yetinilmiş, eşkıyalık yapanların öldürülmesinin câiz olduğu belirtilmiştir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 2081). Bağdat Valisi Hasan Paşa 1723-1724 İran seferleri sırasında delileri ıslaha çalışmışsa da bu faaliyetler kalıcı olmamıştır. Delilerin ıslahı veya ilgası meselesi ciddi olarak ilk defa III. Selim'e sunulan Nizâm-ı Cedîd'e dair ıslahat lâyhalarında konu edilmiş ve genellikle bu teşkilâtın ilgası teklif edilmiştir. Cevdet Paşa bu raporları değerlendirirken delilerin 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar mevcut olduklarını, tâlimli asker olmakla birlikte kendilerine has nizamlarının bulunduğunu ve tamamıyla başı bozuk asker olmadıklarını ifade etmektedir. Cevdet Paşa ayrıca delilerin başarısızlıklarını, seraskerlerin seferlerde süvari kullanılacak mevkileri iyi bilmemelerine bağlamakta, düşmanın ateşli silâhlarının yoğun olduğu yerlere sürülen bu tür zayıf atıların dayanamayacağını aşikâr olduğunu belirtmektedir. Süvari askeri kullanılacak yerlerde görevlerini gayet iyi yapan delilerin işe yarar olduğunu belirten Cevdet Paşa 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nı buna örnek göstermektedir. Fakir halka verdikleri zararı bunların ulüfesiz ve dirliksiz olmalarına, dolayısıyla bir lokma ekmek için vezir kapılarında beklemelerine bağlamakta, tüfekçi neferleri gibi delilerden de ıslah

edildiği takdirde düzenli süvari birliklerinin oluşturulabileceğini belirtmektedir. Bunun yeni süvari teşkilinden daha kolay olacağını, hatta küçük bir gayretle delilerin disiplin altına alınabileceğini savunmaktadır (*Târih*, VI, 11 vd.).

Tebdil gezilerinde genellikle delibaşı kıyafetiyle dolaşan III. Selim'in 1792'de çıkardığı deli namının anılmasını yasaklayan fermanına rağmen (BA, Cevdet-Askerî, nr. 7420) deli tairesi kaldırılmamıştır. Bu tarihten sonra Kütahya ve Konya dolaylarında yerleşen deliler eşkıyalığa devam etmişlerdir. Kocabaşı denilen delibaşının maiyetindeki deliler Kütahya'da, Delibaşı İsmâil'in etrafındakiler Konya'da "at ve şal akçesi" adıyla halktan para toplamışlardır. Nizâm-ı Cedîd aleyhine Konya'da meydana gelen 1803 olaylarında Delibaşı İsmâil âsilere yardım etmiş, Konya valiliğine tayin edilen Kadı Abdurrahman Paşa'yı şehre sokmamıştı. Yüsun Ziyâ Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (Ekim 1798 - Nisan 1805) delibaşı ve delilerle ilgili şu esaslar getirilmiştir: Vezir ve beylerbeyilerin maiyetinde birer delibaşı bulunacak, her bayrakta bölükbaşların emrinde zâbitleriyle beraber tam teçhizatlı on ikişer nefer olacaktı. Her bayrağın et, yağ, ekmek, bulgur veya pirinciyle her gün verilmek üzere bayrak başına ayda 60'ar kuruş olan ulüfeleri düzenli bir şekilde ödenecek; vezir, beylerbeyi, voyvoda ve mütesellimler maiyetlerindeki delibaşılardan kesinlikle rüşvet almayacaklar; delibaşılar devre çıkmayacaklar, uğradıkları kaza ve köylerin halkından herhangi bir talepte bulunmayacaklar, sadece eskiden beri kendilerine verilmekte olan at ve katırla kanaat edecekler; her eyalet ve sancağa tahsis edilen deli bayrağından fazla bayrak açmayacaklardı (BA, Cevdet-Askerî, nr. 5740).

Yüsun Ziyâ Paşa delilerin bir kısmını Bağdat'a göndermiş, bir kısmını da İstanbul'a getirerek Üsküdar'da bir kışlaya yerleştirmiştir. Rumeli'de Gürcü Osman Paşa'nın maiyetindeki deliler de İstanbul'a getirilerek Davudpaşa'ya yerleştirilmiştir. Bir süre sonra İstanbul'daki delilerin tamamı 200 bayrak halinde Bağdat'a gönderilmiştir.

Deli süvarileri 1828-1829 yılında Rusya ile yapılan savaşta XVI. yüzyıldaki seleflerini hatırlatacak şekilde üstün kahramanlıklar göstermişlerdir. O sıralarda müşavir olarak İstanbul'da bulunan İngiliz Sir Adolphus Slade'in gözlemlerine

göre Ruslar'la spor yapar gibi çarpışan deliler onların düzenli piyade kitalarını parçalamışlardır. Varna ile Şumnu arasındaki Küleççe Boğazı'nda eğitimli atlarına tam hâkim olan deli süvarilerinin engebeli arazide gösterdikleri başarılarla hayran kalan Slade, bunun tam bir silâhşörlük olduğunu ifade etmektedir. Rus subaylarından naklen deli süvarilerinin Şumnu'da ovaya çıkışlarının çok kahramanca ve şövalyelik devirlerine lâ-yık bir manzara olduğunu söyleyen Slade, delilerin şehirden ellerindeki mızraklarını havaya atıp tekrar tutarak hızlı atları üzerinde uçan kuş sürüleri gibi çıkıp ovaya yayıldıklarını, bu hücumları sırasında aşırı süratlerinden dolayı bazan başlarındaki yüksek ve tüylü kalpaklarının havaya fırladığını, geniş yenleriyle güzel atlarının kuyruklarının rüzgârda uçtuğunu, her bir delinin mızrağıyla bir veya birkaç düşman öldürdüğünü belirtmektedir. Genellikle vur kaç savaşı yapan delilerin bir anda durup yıldırım gibi bir çark hareketiyle atlarının boynuna sarılarak geri çekildiklerini ve aynı hızla dağıldıklarını söyleyen Slade, bunun Rus toplarının ateşinden kurtulmak için yapıldığını, gerçekten Rus mermilerinin bunlara nâdiren zarar verdiğini ilâve etmektedir. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın emrindeki deli süvarilerinin şehir meydanında cirir oynar gibi Rus tabyalarının etrafında dolaştıklarını, piştovlarını boşalttıklarını, Rus siperlerine kadar ilerleyerek buradaki Rus süvarilerine laf atıp onları kızdırarak meydana çağırıldıklarını da nakleden Slade, delilerden birinin esir düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalan sadrazamı nasıl kurtardığını hayranlıkla anlatmaktadır (*Sir Adolphus Slade'in [Müşavir Paşa] Türkiye Seyahat-nâmesi...*, s. 103 vd.).

Bu savaştan sonra Rumeli'den Anadolu'ya geçen deliler, bir haytabaşı ve on sekiz delibaşının maiyetinde tekrar eşkıyalığa başlamışlardır. Ancak II. Mahmud, süvari Asâkir-i Mansûre'nin teşkilinden sonra merkezîyetçi politikasının bir gereği olarak deli teşkilâtını lağvetmiştir (1829). Karaman Valisi Esad Paşa'ya ve öteki valilere gönderilen fermanlarda deli ocağının kaldırıldığı bildirilmiş, bunların dağılarak çift çubuklarıyla meşgul olmaları, itaat etmeyenlerin üzerine kuvvet gönderilerek ortadan kaldırılmaları emredilmiştir. Çoğu Akşehir ve Konya taraflarında bulunan delilerin Karaman valisinin kendilerine gönder-

diği nasihatnâmeye kulak asmayıp dağılmaları üzerine Esad Paşa Konya âyanı Süleyman Bey'i bunların üzerine sevk etmiştir. Akşehir civarında yapılan savaşta deliler dağıtılmış, delibaşılar da öldürülmüştür. Emre itaat ederek memleketlerine gideceklerine yardım edilmiş, bir kısım deliler de Suriye ve Mısır taraflarına gitmişlerdir. Delilerin ortadan kaldırılması sırasında büyük hizmeti geçen Süleyman Bey'e mükâfat olarak hassa silahşörlüğü verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Askerî, nr. 2081, 5740, 7420, 14.003, 25.259; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 10.178; TSMA, D 6735; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Humâyunları*, Ankara 1942, s. 118 vd., 126; a.m.f., "Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Lâyiha-lar", TV, I/6 (1942), s. 416-417; İbn Kemal, *Mohaçnâme* (nşr. M. Pavet de Courteille), Paris 1859, s. 50, 54, 69, 97; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 44^b-45^b, 143^a; Solakzâde, *Târih*, s. 526; Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)* (nşr. Charles Schefer, trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1973, I, 98, 117-118; II, 137-138; Rycout, s. 202-203; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 70, 109-110, 290-291; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1977, II, 161-162; Râşid, *Târih*, II, 70; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 118; II/A, s. 80, 116, 119; II/B, s. 64, 113; Şânîzâde, *Târih*, II, 259-260; *Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı Karadeniz Seferi* (trc. Ali Rıza Seyfioğlu), İstanbul 1945, s. 101, 103 vd.; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Galib Bey), İstanbul 1327, III, 82-83; IV, 30-31, 112; Cevdet, *Târih*, VI, 11 vd.; XII, 71-72; Lütfî, *Târih*, I, 114-115, 252; II, 191-193; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 141 vd.; a.m.f., *XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan*, s. 80, 86, 107-109; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 566, 573-574; III/2, s. 287; a.m.f., "Deli", *İA*, III, 516-517; a.m.f., "Deli", *El²* (Fr.), II, 207-208; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 250-255, 276-277, 288, 293, 297, 308-316, 426; TA, XII, 474-475; Pakalın, I, 23-24, 420-422.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

DELİ BİRADER

(ö. 942/1535 [?])

Divan şairi.

Bursa'da doğdu. Asıl adı Mehmed, mahlası Gazâlî, babasının adı Durmuş'tur. Kaynaklar, şairin çağdaşları arasında daha çok Deli Birader lakabıyla şöhret kazandığını, bir dalda durmayıp daima yer ve meslek değiştirdiğini belirtirler. Âşık Çelebi, "Mecnûn ki belâ deştini geşt etti serâser / Gamhâneme geldi

dedi hâlin ne birâder" beytini yazdıktan sonra şaire Deli Birader denilmeye başlandığını (*Meşâirü's-şuarâ*, vr. 271^a), Kınalızâde ise onun bu beyti, halk arasında şöhret bulduktan sonra söylediğini kaydeder (*Tezkire*, II, 721).

Deli Birader Bursa'da devrin âlimlerinden, özellikle Muhyiddin Acemî'den ilim tahsil etti ve onun mülâzımı olarak hizmetinde bulundu. Bu arada tasavvufa da yöneldi. Ancak kaynaklarda tasavvuf eğitimi kimden gördüğü ve hangi tarikata mensup olduğu konusunda bilgi yoktur. Bursa'da Bayezid Paşa Medresesi'nde bir süre müderrislik yaptıktan sonra II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'un eserlerinin mukabelecisi oldu. Bu görevi sürdürürken şehzadenin nedimi Piyâle Bey'in aracılığıyla Korkut'un yakınları arasına girdi. Kaynaklarda, Şehzade Korkut'un onu yanından hiç ayırmadığı ve onsuz bir yere gitmediği zikredilir. Deli Birader şehzade ile birlikte Mısır'a gitti; Manisa'ya döndükten sonra Piyâle Bey için *Dâfiu'l-gumûm ve râfiu'l-hümûm* adlı hezeliyyât tarzında bir eser kaleme aldı. Eseri Korkut'a sunduğunda onu kapısından kovduğu söylenir (Latîfî, s. 254). Ancak şehzadenin, yakalanıp öldürüleceği sırada yanında Piyâle Bey ile Deli Birader'in bulunmasını istemesinden (Âşık Çelebi, vr. 292^a) bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Deli Birader Şehzade Korkut'un ölümünden sonra Bursa Geyikli Baba Zâviyesi şeyhliğine tâlip oldu. İsteği Yavuz Sultan Selim tarafından kabul edilerek adı geçen zâviyenin şeyhliği kendisine verildi ve burada inzivaya çekildi. Gazâlî mahlasını burada aldı. Bursa'da ne kadar kaldığı belli değildir. Daha sonra Sivrihisar'a giderek müderrislik yapmaya başladıysa da süresini tamamlamadan İstanbul'a döndü. İstanbul'da kendisine, "Niçin yeter gün oturmuyup tez geldin" diye sorduklarında, "Sivri yer olmağın oturup huzur edemedim" (Kınalızâde, II, 723) demesinden hareketle bazı kaynakların (Âşık Çelebi, vr. 292^a; Belîğ, s. 496) Seferihisar'a gittiğini söylemelerinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Deli Birader daha sonra Akşehir'e giderek orada uzunca bir süre müderrislik yaptı. Ardından Kazasker Kadri Efendi'den Agros müderrisliğini aldı. Amasya'da Kapıağası Hüseyin Ağa Medresesi'nde müderris iken emekli oldu. Çocukluğundan beri tanıdığı bazı arkadaşlarının sohbet-

tinden uzak düşmemek için İstanbul'a giderek Beşiktaş'ta yerleşmeye karar verdi. Deniz kıyısında ev, mescid, zâviye ve hamam yaptırmak maksadıyla "Cernâme" adlı bir manzume kaleme alarak Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa'dan yardım istedi. Paşa ona Kanûnî Sultan Süleyman'dan yüklü bir câize aldı; kendisi de büyük bir ihstanda bulundu. Öteki vezirler ve divan erkânından topladığı paraların yanı sıra bir miktar da borç aldı. İstanbul'da çarşı hamamlarının camekânının ortasına Bursa kaplıcalarında olduğu gibi ilk defa havuz yaptıran Deli Birader'in hamamı (tasviri ve âkıbeti hakkında geniş bilgi için bk. Âşık Çelebi, vr. 294^b) kısa bir süre sonra İstanbul'un zevk ve safaya düşkün insanların toplandığı bir yer haline geldi. Bunun üzerine Hasköy Hamamı sahibi Pîrîpaşazâde Mehmed Bey de hamamına havuz yaptırınca Deli Birader onu çok müstehcen bir dille hicvetti. Bu hicviye Deli Birader'le bütün İstanbul hamamcılarının arasını açtı. Hamam sahipleri ortaklaşa bir dilekçe vererek sadece temizlik yeri olan hamamı eğlence yerine çeviren ve dolayısıyla kötü bir yenilik olan fiskıyeli havuzun yıkılması için fetva aldılar. Hamam ve havuzu bir gece İbrâhim Paşa tarafından acemi oğlanlarına yıktırıldı. Üzüntüsünü yirmi beş beyitlik "Kaplıcanâme" adlı manzumesinde dile getiren Deli Birader daha sonra İstanbul'dan ayrılıp Mekke'ye gitti. Orada bir mescid ve bahçe yaptırdı. "Sanmanız kim diyâr-ı gurbette / Kişi zevk eyleyip safâ sürmez // Dür olur gerçi kim ahıbbâdan / Hele a'dâ yüzün dahi görmez" kıtası ile manzum bir mektubu İstanbul'a gönderdi. Bu mektuba dönemin şairleri Zâtî, Rûmî, Kâtib Câfer Çelebi manzum olarak cevap verdiler (bk. Kut, *TDAY Belleten*, s. 223 vd.). Deli Birader, bahçesinde dostlarıyla sohbet ederken rahatsızlanarak âniden vefat etti. Cenaze namazı Hicaz ve Tâif'in ileri gelenleri tarafından kılınıp mescidinin avlusuna gömüldü. Ölüm yılı hakkında kaynaklarda değişik tarihler verilmektedir (Mecdî, 942 [1435-36]; Kınalızâde, 941 [1534-35]; Fâik Reşâd, 940 [1533-34] veya 941 [1534-35]).

Eserleri. Deli Birader'in Manisa'da yazıp Piyâle Bey'e takdim ettiği *Dâfiu'l-gumûm ve râfiu'l-hümûm* adlı mensur eseri Sehî'nin ifadesiyle "gâyet gâlat ve fâhiş fuhsıyyât ve hezeliyyâtın ibarettir". Eserin çeşitli yazma nüshaları vardır (İÜ Ktp., TY, nr. 1400, 9659; Sü-